

Original Article

The feasibility study of preventive civil liability with a comparative view of jurisprudence and international law

Amin Pakhideh¹ , Javad Porkarami^{*2}, Saeid Kheradmandy³

¹ PhD Student, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

² Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

³ Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

[20.1001.1.24237566.1401.6.2.1.0](https://doi.org/10.1001.1.24237566.1401.6.2.1.0)

[10.22080/LPS.2022.23575.1341](https://doi.org/10.22080/LPS.2022.23575.1341)

Received:

May 21, 2022

Accepted:

October 10, 2022

Available online:

November 23, 2022

Keywords:

Preventive liability, Preventive measures, Prevention of Damage, long-term damages, Principle of caution, Modern Civil liability.

Abstract

Man-made changes in the structure of new materials and compositions with the aim of meeting today's needs may cause long-term damage to which current civil liability cannot respond well. Finding the cause of damage in the long-lasting damages with their effects in the long run is a specialized issue that is beyond the capability of most individuals. Thus, first, the attribution of the causal relationship is complex and sometimes impossible. Second, the extent of the damage is such that even the richest people cannot compensate for it in some cases. Third, if there is financial capability, compensation will not be possible in most cases. Considering these items, there is a need for prevention in civil liability. In this regard, it is necessary to introduce a new literature in civil liability so that in case of such damages, preventive measures can be taken to reduce the damage. The data collection measure in this study was analytical-descriptive. Moreover, the preventive liability and the feasibility of choosing preventive and deterrent measures in civil liability have been investigated through valid jurisprudential and legal sources, laws and conventions at the national and international levels. Being inspired by jurisprudential capacities and based on various rules such as warning rule and obligation to prevention of possible damage, customary acceptance of prevention in international law and precautionary misconduct can discuss about revolution in civil liability which has surfed beyond the limited boundaries of the traditional civil liability and prevented damage in the future.

*Corresponding Author: Javad Porkarami

Address: Assistant Professor, Department of Private Law, Faculty of Law and Political Science, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran. Email: javadporkarami@yahoo.com

Extended abstract

1. Introduction

According to the theorists, nowadays, human activities should be prudent and safe for the present and future generations or their living environment. Thus, it is necessary to take preventive measures that are considered as law to guide human being and prevent the harmful actions of greedy people.

On the one hand, according to the constitution, preventive law has been predicted in some countries such as Hungary, Italy, Austria, Switzerland, Portugal, Czech Republic and Poland. On the other hand, due to the appropriate jurisprudential support that will be respondent to any issue at any time, new approaches can be considered in civil liability law that make it possible to prevent future damages.

Since extreme human occupation around the world in some cases (which cases did you mean?) caused heavy and irreparable damages, the compensation of which is restricted to the rules of traditional civil liability. So, it is inevitable to change the boundaries of civil liability. The current civil liability can be raised when the damage has occurred. But, given the irreparable nature of some of these damages, as well as their long-lasting effects, it can be claimed that the current philosophy of civil liability which is the same as compensation and restoration, negatively effects the annulment of the subject (impossible ??) in these issues. Appealing to preventive measures requires a change of attitude towards the current civil liability that will lead to the transformation of judicial procedures.

This study aims to evaluate the feasibility of preventive civil liability by

using the jurisprudence and rules of international law and to examine the various dimensions of preventive measures as part of the modern civil liability.

2. Methods

The data collection measure in this study was analytical-descriptive. Moreover, the preventive liability and the feasibility of choosing preventive and deterrent measures in civil liability have been investigated through valid jurisprudential and legal sources, laws and conventions at the national and international levels.

3. Research Findings

There are several reasons to adopt preventive liability.

1. The origin of prevention can be found in custom. Although in the environmental dimension, the principles of prevention are of great importance, it is not limited only to it. Conventions and laws of some countries have adopted prevention as a principle. Hence, it seems that we can adopt the prevention from custom aspects as in some countries according to certain legal principles.

2. Acceptance of preventive responsibility is associated with rational and logical justification from the point of view of the wise (?) as the reason behind the irreparable damage to society was unacceptable, and there is no ground to prevent them in the law.

3. in the case of government and regulatory bodies, this will be more tangible that individuals are responsible not to harm others. Therefore, when this level of care is not actualized, it can be said that precaution is not appropriately accomplished, and in this regard, we can refer to prevention.

4. Conclusion

Relying on jurisprudence and some kind of rules such as warning rule and obligation to prevention of possible damage and no-harm, it is necessary to introduce a new literature in civil liability so that in case of such damages, preventive measures can be taken to reduce the damage.

Due to the novelty of preventive concepts in Iran, a strategic policy in preventive liability is needed, which needs to be formulated and presented by an independent commission including experts, representatives of the people and the government. Our legislative authorities should put this important issue on the agenda and based the law on prevention in civil liability, future damages and harmful activities.

Proposed text for the draft

Whenever there is a probability of danger in the future which may be highly

destructive, temporary-permanent actions should be taken to avoid losses. In cases where no other irreparable destructions occur with the non-continuance of activity, the relevant activity is paused until it is corrected.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed upon all aspects of the work.

Conflict of interest

Authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

We are grateful to all the people who directly or indirectly helped to come up with the idea and write the manuscript.

علمی پژوهشی

امکان‌سنجی تحقق مسئولیت مدنی پیشگیرانه با نگاهی تطبیقی به فقه و حقوق بین‌الملل

امین پاهکیده^۱ ID، جواد پورکریمی^{۲*}، سعید خردمندی^۳

^۱ دانشجوی دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.
^۲ استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.
^۳ استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

[20.1001.1.24237566.1401.6.2.1.0](https://doi.org/10.22080/LPS.2022.23575.1341)

[10.22080/LPS.2022.23575.1341](https://doi.org/10.22080/LPS.2022.23575.1341)

چکیده

تغییراتی که بشر در ساختار مواد و ترکیبات جدید با هدف تأمین نیازهای امروزه ایجاد کرده، ممکن است آسیب‌های بلند مدتی به وجود آورد که مسئولیت مدنی کنونی، نمی‌تواند پاسخی در مقابل آن‌ها داشته باشد؛ چرا که پیدا کردن عامل ایجاد ضرر در خسارت‌هایی که دیرپای هستند و اثرات خود را در دراز مدت بر جای می‌گذارند؛ امری تخصصی است که از توان اکثر افراد خارج می‌باشد. از این رهگذر، اولاً انتساب رابطه سببیت، پیچیده و گاهی غیر ممکن خواهد بود. ثانیاً گاه گستردگی خسارات، به اندازه‌ای است که غنی‌ترین اشخاص نیز توان جبران آن را ندارند و ثالثاً اگر توان مالی جهت جبران وجود داشته باشد، جبران، در اکثر موارد امکان پذیر نخواهد بود و با عنایت به این مقولات، نیاز به پیشگیری در ایجاد مسئولیت، نمایان خواهد شد. در این راستا، ورود ادبیات جدیدی در حوزه مسئولیت مدنی، ضرورت دارد تا در مواجهه با چنین خسارت‌هایی، بتوان به اقدامات پیشگیرانه در جهت کاهش آسیب‌ها متوسل شد. این پژوهش، به شیوه تحلیلی - توصیفی و با استفاده از منابع فقهی و حقوقی معتبر، قوانین، کنوانسیون‌های موجود و رویه قضایی در سطح ملی و بین‌المللی، به بررسی مسئولیت پیشگیرانه و امکان‌سنجی توسل به اقدامات پیشگیرانه و بازدارنده در مسئولیت مدنی می‌پردازد. با الهام از ظرفیت‌های فقهی و بر مبنای قواعدی همچون تحذیر و وجوب دفع ضرر محتمل، پذیرش عرفی پیشگیری در حقوق بین‌الملل و تقصیر در احتیاط، می‌توان از انقلابی در مسئولیت مدنی سخن گفت که مرزهای محدود مسئولیت مدنی سنتی را درنوریده و از ایجاد خسارت در آینده جلوگیری نماید.

تاریخ دریافت:

۳۱ اردیبهشت ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۸ مهر ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۲ آذر ۱۴۰۱

کلیدواژه‌ها:

مسئولیت پیشگیرانه، اقدامات بازدارنده، جلوگیری از ضرر، خسارات بلندمدت، اصل احتیاط، مسئولیت مدنی نوین.

* نویسنده مسئول: جواد پورکریمی

ایمیل: javadporkarami@yahoo.com

آدرس: استادیار گروه حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران.

۱ مقدمه

اینگونه خسارات، می‌توان گفت که فلسفه مسئولیت مدنی کنونی که همان جبران و اعاده وضع است در برخی مواقع، سالبه به انتفاء موضوع و در برخی حالات بسیار دشوار خواهد بود.

این در حالی است که از یک سو در حقوق کشورهای هم‌چون مجارستان، ایتالیا، اتریش، سوئیس، پرتغال، چک و لهستان دعوی پیشگیرانه با هدف جلوگیری از ایجاد ضرر پیش‌بینی گردیده است (حیاتی، ۱۳۹۳: ۸۶). از دیگر سو با توجه به پشتوانه فقهی غنی‌ای که قادر خواهد بود در هر زمانی هر موضوعی را پاسخ دهد، می‌توان نگرشی جدید در مسئولیت مدنی ایجاد نمود که پیشگیری از وقوع خسارت‌های آینده را ممکن سازد.

در خصوص پیشینه تحقیق، مقاله «مفهوم اصل احتیاط و جایگاه آن در مسئولیت مدنی» (علی عباس حیاتی) به جایگاه و ضرورت توسل به اصل احتیاط در مسئولیت مدنی به موازات فناوری‌های نوین و ایجاد ضررهای سنگین و مخاطره‌آمیز بر محیط زیست و سلامت انسان می‌پردازد. مقاله «ارزیابی مسئولیت مدنی و مقررات ایمنی در پیشگیری از فعالیت‌های خطرآفرین» (حسن بادینی و سمیه عباسی) نقش دو ابزار حقوقی مسئولیت مدنی و نیز وضع مقررات ایمنی و نظارتی را به منظور پیشگیری و کنترل اغلب فعالیت‌های خطرآفرین، مورد بررسی قرار داده است. با مذاقه در پیشینه تحقیق، نوآوری مقاله حاضر از حیث توجه به تفاوت مفهومی اصل احتیاط و پیشگیری، بررسی رویه قضایی بین‌المللی و ظرفیت سنجی نظام حقوقی ایران در حوزه مسئولیت مدنی پیشگیرانه می‌باشد. در این راستا این پژوهش برآن است تا با بهره‌گیری از فقه و قواعد حقوق بین‌الملل، ابعاد مختلف اقدامات پیشگیرانه را به عنوان بخشی از مسئولیت مدنی نوین، مورد بررسی قرار دهد.

هنگامی که بشر به پیشرفت‌هایی در علوم مختلف دست یافت از بحران‌های پیش روی خود- که ریشه در این پیشرفت‌ها داشت- ناآگاه بود. می‌توان گفت از اواسط قرن بیستم، به تدریج، محققین به اثرات این تصرفات افسارگسیخته پی برده‌اند. از این منظر، همیشه این نگرانی وجود داشته که چگونه می‌توان سطح رفاه مطلوبی را برای نسل آینده و محیط پیرامون آنان فراهم کرد. به باور خردمندان، نقطه‌ای در تاریخ فرا رسیده است که باید فعالیت‌های بشری، محتاطانه باشد و باعث ورود خسارت به نسل حاضر و آیندگان یا محیط زندگی آن‌ها نگردد. در واقع، تغییرات در برخی امور از جمله تغییر اقلیم، گرم شدن کره زمین و شیوع انواع مختلف بیماری‌ها، اغلب نشأت گرفته از رفتار و فعالیت‌های بی‌پروایانه بشر است که ضرورت توسل به اقدامات پیشگیرانه را توجیه می‌نماید. در این راستا، اتخاذ تدابیر پیشگیرانه، ضروری به نظر می‌رسد و می‌بایست قانون‌هایی تدوین شود تا راهنمای بشر متعارف و نیز بازدارنده‌ای برای انسان‌های زیاده‌خواه باشد. در واقع، پیشگیری، مهار اطمینان بخشی بر فناوری افسارگسیخته است تا بدین وسیله حیات انسانی و محیط زیست با خطرات جبران ناپذیر، مواجه نگردد. همچنین از آنجا که آینده مطلوب از آینده کنونی شکل خواهد گرفت از این رهگذر، ضرورت دارد با توسل به اصول پیشگیرانه و تدابیر بازدارنده، نسبت به حفظ آینده و مقابله با خسارات سنگین، گام برداشته شود.

از آن جا که تصرفات بی‌رویه بشر در سراسر کره خاکی، در برخی موارد، ضررهای سنگین و غیرقابل جبران در پی خواهد داشت که جبران آن با قواعد مسئولیت مدنی سنتی با محدودیت مواجه است، تحول و ایجاد تغییراتی در مرزهای مسئولیت مدنی، گریزناپذیر است. چرا که مسئولیت مدنی کنونی، زمانی امکان مطرح شدن دارد که ضرر، واقع شده باشد ولی با توجه به ماهیت غیرقابل جبران بعضی از این خسارت‌ها و همچنین آثار دیرپای و بلندمدت

۲ مفهوم مسئولیت مدنی پیشگیرانه

بشر امروزی دست به تغییراتی در ساختار مواد و ترکیبات مختلف زده تا بتواند نیاز جامعه را پاسخ دهد. شاید در این مقوله، همه جوانب امر مورد دقت نظر قرار نگرفته باشد و آثار مخرب نیز به همراه داشته باشد. خسارت ناشی از پسماندها به دلیل خاصیت دیرپایی که دارند، تأثیر آنی کمتری از خود نشان می‌دهند و آثار مخرب‌تر آن‌ها در آینده، نمود پیدا می‌کند.

پیشگیری از وقوع خسارت، یکی از گرایش‌های نوین در مسئولیت مدنی است. براساس این رویکرد، مسئولیت مدنی در زمینه‌های مختلف به جای آنکه منتظر وقوع خسارت باشد به سوی پیشگیری از ایجاد خسارت، گرایش می‌یابد. در واقع، نگاه مسئولیت مدنی سنتی، قهقرایی و ناظر به گذشته است در حالی که رویکرد مسئولیت پیشگیرانه، مبتنی بر آینده‌نگری بوده و در صدد است تا از پیدایش یا تداوم خسارت در آینده جلوگیری نماید.

نگاه به مسئولیت پیشگیرانه، یک نوع بیداری است؛ چرا که مسئولیت مدنی کنونی نمی‌تواند از آینده ایمن و پایدار، رمزگشایی کند. اهمیت مسئولیت پیشگیرانه، شکل‌بخشیدن به آینده به شیوه‌ای آگاهانه و پیش‌دستانه است و انسان را از غافلگیری در برابر طوفان سهمگین تغییرات و پیشرفت‌های سرسام‌آور و بحران‌ها محافظت می‌کند. از این رو، می‌توان گفت نیاز مسلم نسل کنونی و آینده به پیشگیری، واضح است. همچنین نگرش در گذشته اثبات می‌کند هر جایی که فعالیت‌های بی‌پروایانه رخ داده، آثار آن در زندگی آیندگان، اثرگذار بوده است. بنابراین، می‌بایست از حوادثی همچون چرنوبیل درس گرفت و چراغ راهی برای آینده ساخت.

نقش پیشگیرانه مسئولیت مدنی به این معنا است که اگرچه هدف اصلی مسئولیت مدنی، جبران خسارت است اما می‌تواند جلوگیری از اعمال

غیرقانونی و یا مخاطره آمیز را نیز به عنوان یک هدف دنبال کند تا بدین وسیله منشأ خسارت را بخشکاند و از تداوم یا تحقق آن در آینده جلوگیری نماید (ژوردن، ۱۳۹۱: ۶۷). در این راستا، مسئولیت پیشگیرانه در جلوگیری از ایجاد خسارت را باید پذیرفت، آن را پیش‌بینی کرد و چشم‌اندازی، نسبت به آن در نظر گرفت.

البته باید توجه نمود که توسل به شیوه‌های پیشگیرانه محقق نمی‌گردد؛ مگر با تغییر رویکرد و نگرشی جدید به مسئولیت مدنی و تفسیر موسعی از قوانین موجود که سبب تغییر رویه قضائی گردد و باعث شود به مرور، قوانینی صریح و شفاف به تصویب مجلس برسد.

حال این سوال، قابل طرح است: آیا می‌توان در بحث پیشگیری، صحبت از اصل پیشگیری را مطرح کرد؟

اگر با این پیش‌فرض که از اصل، مفهوم ضابطه و راهبرد مدنظر باشد و همچنین منظور از اصول پیشنهادهایی باشد که وظیفه جهت‌دهی در حقوق را دارند و قضات را مکلف به کوشش برای پیدا کردن راه‌حل می‌نمایند، پاسخ مثبت خواهد بود. از این رو، استفاده از اصل پیشگیری در این پژوهش، این مفهوم خواهد بود.

۳ عناوین مشابه با مسئولیت مدنی پیشگیرانه

اصل احتیاط و اصل استفاده غیر زیان‌بار از سرزمین، واژه‌هایی هستند که عموماً ممکن است از جهاتی با اصل پیشگیری مشابه باشند. از این‌رو در سطور آتی به تبیین جهات مشابهت و مفارقت این مفاهیم، خواهیم پرداخت.

۳٫۱ اصل احتیاط

آنچه سبب تفکیک این دو عنوان می‌شود به درجه احتمال وقوع خسارت برمی‌گردد؛ بدین معنا که در جایی اگر ظن وقوع خسارت وجود داشته باشد، می‌بایست پیشگیری نمود و زمانی که شک وجود

مذکور، ظاهراً به پیشگیری اشاره دارد؛ چرا که اصولاً خسارات سنگین و غیرقابل جبران، در حوزه پیشگیری قرار می‌گیرند.

- در مواد ۱۰ و ۱۱ پروتکل ایمنی زیستی کارتاها ۲۰۰۰ که ایران در سال ۱۳۸۲ به آن ملحق شده است از تعبیر آثار مخرب احتمالی استفاده شده است. بند ۶ ماده ۱۰ و نیز بند ۸ ماده ۱۱ این قانون، مقرر می‌دارد: «عدم قطعیت علمی به دلیل کافی نبودن اطلاعات علمی مربوط و آگاهی از میزان تأثیرات بالقوه زیان‌بخش موجودات زنده تغییر شکل یافته بر حفظ و استفاده پایدار از تنوع زیستی در کشور عضو واردکننده با در نظر گرفتن مخاطرات مربوط به سلامتی انسان، مانع تصمیم‌گیری آن عضو، در خصوص واردات موجودات زنده تغییر شکل یافته به منظور جلوگیری یا به حداقل رساندن اثرات بالقوه زیان‌بار مزبور نخواهد شد.» هدف از این پروتکل براساس ماده ۱۵، شناسایی و ارزیابی اثرات زیان‌آور احتمالی موجودات زنده تغییر شکل یافته بر حفظ و استفاده پایدار از تنوع زیستی و نیز شناسایی مخاطرات احتمالی بر سلامت انسان است. از این مواد آنچه بیشتر به ذهن متبادر می‌گردد؛ توسل به اقدامات پیشگیرانه است تا استفاده از اصل احتیاط، چرا که لحن ماده گویای ظن ایجاد خسارت است نه فقط شک در ایجاد زیان.

- بند ۳ ماده ۳ کنوانسیون ساختاری سازمان ملل متحد در مورد تغییرات آب و هوایی از عبارت تهدید ورود آسیب‌های جدی و غیر قابل بازگشت، بهره برده است که این عبارت، نظر به پیشگیری دارد.^۱

۳٫۲ اصل استفاده غیر زیان بار از

سرزمین

به موجب اصل *Sic utere* هیچ دولتی حق ندارد از سرزمین خود به نحوی استفاده کند یا اجازه استفاده از آن را به دیگران دهد که موجب زیان دیگران باشد.

^۱ احتمال بروز آسیب‌های جدی یا برگشت‌ناپذیر، وجود داشته باشد نمی‌بایست از فقدان قطعیت علمی به عنوان دلیلی برای به تعویق انداختن اینگونه اقدامات استفاده نمود.

داشته باشد، باید عمل به احتیاط کرد. همین نزدیکی دو عنوان، سبب گردید که در مواردی از آن‌ها به صورت ناصواب استفاده شود و یا با مسامحه از یکی به جای دیگری استفاده شود و اصل احتیاط به معنای تعهد پیشگیرانه قلمداد گردد (Boer & Rothwell, 1998: 11).

در تفکیک احتیاط فقهی از حقوقی برخی معتقدند در احتیاط فقهی، درجه خطر، مورد بحث نیست اما احتیاط حقوقی اگرچه ناظر به خطر احتمالی است، اما زمانی، قابلیت طرح دارد که با خطر جدی یا غیرقابل جبران، مواجه باشد (ایزائلو و اسدی، ۱۳۹۸: ۴۱۰). نقطه افتراق احتیاط حقوقی و فقهی را می‌توان در این دانست که در احتیاط فقهی، شک در مکلف به وجود دارد، نه در تکلیف ولی در احتیاط حقوقی، اصل تکلیف، محل بحث است. اقدامات پیشگیرانه می‌توانند موقتی یا دائمی باشند، این در حالی است که اقدامی که بر مبنای اصل احتیاط اتخاذ می‌شود، موقتی است. هدف اصل پیشگیری، احتراز از عواقب منفی ولی احتمالی ناشی از خطرهای جدی است که یقین علمی به وقوع آن وجود ندارد. نقطه اشتراک احتیاط و پیشگیری بر همان احتمال خسارت در آینده استوار است. در برخی موارد به روشنی از پیشگیری ذکر نشده ولی مطلب، نشانگر پیشگیری است نه احتیاط که در ذیل به مواردی اشاره خواهد شد:

- مضمون اصل ۱۵ اعلامیه ریو در ارتباط با احتیاط بیان می‌دارد: در جهت محافظت از محیط زیست، دولت‌ها باید متناسب با توان خود، عمل احتیاطی را گسترش دهند. در مواردی که تهدیداتی در ارتباط با ورود خسارات سنگین یا غیرقابل جبران وجود داشته باشد، عدم قطعیت کامل علمی نباید مانعی برای راهکارهای پیشگیرانه به حساب آید (شلتون و کیس، ۱۳۹۶: ۷۵). به نظر می‌رسد؛ عبارت خسارت شدید یا غیر قابل جبران مندرج در اصل

^۱ اعضای کنوانسیون می‌بایست اقدامات پیشگیرانه‌ای جهت پیش‌بینی، جلوگیری یا به حداقل رساندن دلایل تغییرات آب و هوا و کاهش اثرات سوء آن را به کار گیرند. در مواردی که

۴ شروط محدودکننده و ساقطکننده مسئولیت پیشگیرانه

جهت حرکت اصول پیشگیرانه و قراردادهای عدم مسئولیت یا تحدیدکننده با یکدیگر متفاوت خواهد بود. شروط محدودکننده و ساقطکننده مسئولیت در مواجهه با اصول پیشگیرانه جایگاهی ندارند. در واقع، اصول پیشگیرانه، عمل محتاطانه را ترویج می‌کنند ولی قراردادهای تحدیدکننده یا ساقطکننده مسئولیت، رواج دهنده بی‌احتیاطی و بی‌مبالاتی غیر سنگین هستند.

تقصیر سنگین و غیرقابل اغماض را عرف در حکم عمد می‌داند و شروط تحدیدکننده یا ساقطکننده مسئولیت در آن راه ندارد. شاید بتوان گفت که شناسایی تقصیرهای سنگین، اصلی‌ترین محل بحث اصول پیشگیرانه است.

در تأیید و توجیه این‌گونه شروط، عده‌ای به قاعده اقدام تمسک کرده‌اند و این عمل را اقدام شخص، علیه خود می‌دانند (اصغری، ۱۳۹۰: ۱۵۹). این در حالی است که اقدامات پیشگیرانه، معمولاً عده‌ای نامحدود را در برمی‌گیرد. پس نمی‌توان رضایت همه افراد و حتی نسل‌های آینده را که هنوز وجود خارجی ندارند، جلب نمود. در این راستا در مواردی که نیاز به پیشگیری وجود دارد، می‌توان گفت شرط عدم مسئولیت یا تحدید کننده، خلاف نظم عمومی موجود در جامعه خواهد بود.

از این رهگذر، مبنای اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین، ناشی از اصل احترام به حاکمیت دولت‌ها می‌باشد. این در حالی است که اصل پیشگیری، فارغ از هر مقوله دیگری، ماهیتاً در صدد کاهش و به حداقل رساندن آسیب‌هاست. دعوای تریل اسلمترابه این نکته تأکید می‌کرد که هر کشوری می‌بایست به نحوی رفتار کند که در قلمرو تحت حاکمیت خود به دیگر کشورها زیان وارد ننماید (شلتون و کیس، ۱۳۹۶: ۶۷). در واقع، یک دولت، وظیفه دارد کلیه ضوابط معقول و متعارف را برای جلوگیری از زیان و خسارات مرزگذر، مراعات نماید. به عنوان نمونه وقتی که دولتی در تدوین قوانین زیست‌محیطی، متعارف عمل نمی‌کند، ایجاد آلودگی‌ها در این زمینه می‌تواند منتسب به آن دولت باشد. در دعوای کانال کرفو در سال ۱۹۴۹ که موضوع آن، برخورد کشتی‌های انگلیسی و صدمه آن‌ها هنگام عبور از تنگه با مین‌های موجود در آب کشور آلبانی بود، دیوان برای هر دولتی این تکلیف را شناسایی کرد که نباید اجازه دهند در سرزمین تحت حاکمیتشان علیه کشورهای دیگر، استفاده‌ای مغایر با حقوق آنان انجام گردد (Icz, 1949: 22).

از بررسی تصمیمات دادگاه‌ها و محاکم داوری بین‌المللی، می‌توان نتیجه گرفت که وقوع آلودگی‌های مرزگذر، اصول حقوق بین‌الملل عرفی را نقض کرده است. همچنین در بند ۲ ماده ۱۹۴ کنوانسیون حقوق دریاها که یک تعهد الزام‌آور است به این امر اشاره دارد. براساس این بند، دولت‌ها باید کلیه اقدامات لازم را به منظور تضمین این امر که فعالیت‌های تحت صلاحیت و کنترل آن‌ها موجب آلودگی سایر کشورها و محیط زیستشان نمی‌شود، به عمل آورند.

^۱ این دعوا در سال ۱۹۴۱ بین آمریکا و کانادا در خصوص آلودگی هوای کوره ذوب فلز کانادایی اتفاق افتاد که موجب افزایش سطح گازهای سمی و باران اسیدی در واشنگتن گردید.

است مال یا جان آنان را در معرض آسیب قرار دهد، آگاه سازد تا از نزدیک شدن به خطر دوری نمایند. همچنین بسیاری از فقها، موثر بودن هشدار و امکان گریز از خطر برای هشدارگیرنده به همراه شنیدن هشدار توسط وی را ضروری می‌دانند (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۲: ۲۴۳).

به نظر می‌رسد؛ این قاعده با اصل مسئولیت پیشگیرانه دارای پیوند و ارتباط است و هر دو قاعده بر انجام اقدامات اولیه پیش از وقوع خسارت، تأکید می‌ورزند. در واقع، هدف ابتدایی و اولیه هر دو قاعده، جلوگیری از ایجاد خسارت آینده و ضرر احتمالی است. در این راستا می‌توان قاعده هشدار را نوعی اقدام پیشگیرانه تلقی نمود که صاحبان مشاغل و فعالیت‌های خطرآفرین را ملزم به اتخاذ تدابیر پیشینی و بازدارنده و ارائه هشدارهای لازم به منظور جلوگیری از ورود زیان می‌نماید. به بیان دیگر؛ از آنجا که این قاعده متضمن ارزیابی خطر و نیز اعلام و اطلاع‌رسانی است به نوعی مکمل اصل پیشگیری محسوب می‌شود؛ زیرا از یک سو، ارزیابی خطرات و آسیب‌های احتمالی صنایع و تولیدات مختلف، منجر به اطلاع از حدود و ماهیت خسارات و آسیب‌های احتمالی ناشی از آن می‌گردد و بدین وسیله صاحبان مشاغل را به سمت و سوی اتخاذ تمهیدات لازم و اعمال تدابیر پیشگیرانه، سوق می‌دهد. از سوی دیگر، اعلام و اطلاع‌رسانی در زمینه ضررهای احتمالی یک کالا یا فعالیت نیز امکان درک خطر و پیشگیری و دفع زیان‌های بالقوه ناشی از آن را برای دیگران فراهم می‌نماید.

۵/۱/۲ قاعده وجوب دفع ضرر محتمل

قاعده وجوب دفع ضرر محتمل را می‌توان متناظر با قواعد پیشگیری و احتیاطی در حقوق اروپایی مسئولیت مدنی دانست. مضمون قاعده مذکور دفع ضررهای احتمالی یا مظنون، خواهد بود. از این رو رفتارهای پرخطری که دیگران را در مظان خطر قرار می‌دهد؛ اقتضای منع از رفتار مزبور را دارد. این اقتضا را عقل مستقل درک می‌کند (عراقی، ۱۳۸۸: ۲۹۳).

۵ مبانی مسئولیت مدنی پیشگیرانه

در فقه، حقوق بین‌الملل و حقوق ایران، ظرفیت‌هایی جهت استفاده از مسئولیت مدنی پیشگیرانه، وجود دارد که در ذیل به آن اشاره شده است.

۵/۱ مبانی فقهی

ذیل این بخش، قواعد فقهی تحذیر، وجوب دفع ضرر محتمل و لاضرار که در پیوند و ارتباط با مسئولیت مدنی پیشگیرانه است مورد بررسی قرار گرفته است.

۵/۱/۱ قاعده تحذیر یا هشدار

تحذیر یا هشدار در لغت به معنای اخطار، هشیار نمودن، خبر کردن و متوجه ساختن است. در معنای اصطلاحی، تحذیر به معنای اعلان به موقع و آگاهی دادن افراد نسبت به وضعیت خطرناک است (حکمت‌نیا، ۱۳۸۹: ۱۷۶). به بیان دیگر آگاه‌سازی زیان‌نیده محتمل، از وقوع احتمالی ضرر و جلوگیری از خطر آینده است.

براساس مفاد قاعده تحذیر هر کس قبل از اقدام به هرگونه فعالیت خطرناک، به سایرین هشدار و اعلان لازم را به منظور گریز از خطر و حفظ جان و مال ایشان بدهد، تحت شرایطی از مسئولیت، معاف خواهد بود. برخی از فقهای معاصر، قاعده هشدار را به عنوان یک قاعده فقهی مطرح نموده‌اند و به قلمرو وسیع اعمال قاعده در حقوق داخلی و حقوق بین‌الملل اشاره نموده‌اند (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۲: ۲۳۵). در واقع، این قاعده، دارای کارکردی پیشگیرانه بوده و قلمرو بسیار گسترده دارد. به گونه‌ای که در هر موقعیت که احتمال خطر و تهدیدی برای سلامتی، جان یا مال انسان وجود داشته باشد؛ کاربرد دارد. البته یکی از شرایط توسل به این قاعده و احراز عدم مسئولیت هشداردهنده، ضرورت اعلام وجود خطر به نحو متعارف و صریح به دیگران است؛ بدین معنا که لازم است هشداردهنده قبل از وقوع حادثه، افراد را از وجود خطری که ممکن

کامل با بحث مسئولیت پیشگیرانه است و به آن اشاره خواهد شد.

همانطور که از ظاهر قاعده لاضرر و لاضرار آشکار است، این قاعده شامل دو بخش است که بخش اول قاعده لاضرر، متفاوت با بخش دوم آن یعنی لاضرار است؛ زیرا ضرار دارای معنای مصدری بوده که صدور از فاعل را بیان می‌دارد. یعنی ضرر رساندن به دیگری، منع شده است، ولی بخش اول، گویای این است که هیچ ضرری نباید جبران نشده، باقی بماند. زمانی که در حدیث لا ضرر و لا ضرار، ضرر رساندن به دیگری نفی می‌شود، در واقع، بر ایجاد سببی برای تحقق نیافتن این عمل (اضرار) در خارج، دلالت می‌کند. به بیان دیگر، در نفی تحقق ضرر رساندن به دیگران در خارج از سوی شارع، ظاهر در آن است که سببی ایجاد گردد تا ضرار در خارج پدید نیاید (سیستانی، ۱۴۱۴: ۱۳۵). در این راستا، منظور قانونگذار، تنها این نیست که ضرر رساندن به دیگران، حرام شرعی و مجازات اخروی دارد، بلکه مطلوب، آن است که با عبارت لاضرار، بیان دارد که چنین عملی یعنی آسیب رساندن به دیگران باید در خارج تحقق پیدا نکند و خود، مانع پدید آمدن آن در جامعه شود. به عنوان نمونه حق شفعه برای رفع شرکت که موضوع اضرار شریک است از این جهت، جعل و وضع شده است (سیستانی، ۱۴۱۴: ۱۴۹). در این راستا با استناد به این دیدگاه درباره لاضرار، می‌توان استدلال نمود که توسل به اقدامات پیشگیرانه، در واقع، ایجاد سببی در جهت عدم تحقق ضرر در خارج است. بدین معنا که قبل از تحقق ضرر و خسارت، با اتخاذ تدابیر پیشگیرانه، می‌توان از ایجاد ضرر و خسارات در آینده، جلوگیری نمود.

۵،۲ مسئولیت مدنی پیشگیرانه در حقوق بین‌الملل

منشأ تاریخی مسئولیت پیشگیرانه در حقوق روم یافت می‌شود که بر اساس آن به متضرر احتمالی اجازه می‌دادند که قبل از وقوع خسارت، تدابیر پیشگیرانه را اتخاذ و برخوانده دعوا، تحمیل نماید.

از اصطلاح «الرفع مانع عن تأثیر المقتضی بقاء و الدفع مانع عن تأثیر المقتضی حدوثاً» می‌توان برداشت نمود که دفع، دلالت بر پیشگیری دارد و رفع، دلالت بر درمان می‌کند. نتیجه اینکه عقل حکم به دفع خطر محتمل می‌کند؛ یعنی جلوگیری از ضرری که هنوز به وجود نیامده ولی احتمال حدوث آن، وجود دارد (سبحانی، ۱۴۱۹، ج ۳: ۳۴۹). برخی از فقها به جای استفاده از دفع ضرر محتمل، قاعده دفع ضرر مظنون را به کار برده‌اند. این نکته، بیانگر آن است که منظور از کلمه محتمل در قاعده، ظن می‌باشد. به بیان دیگر مراد از وجوب دفع ضرر محتمل، لزوم و وجوب جلوگیری از ضرری است که اگر پیشگیری نشود به احتمال قوی، واقع خواهد شد (عراقی، ۱۴۰۵، ج ۳: ۱۴۳، خوئی، ۱۴۱۷، ج ۲: ۲۱۵، خراسانی، ۱۴۱۲: ۳۵۳).

هرچه درجه و احتمال وقوع ضرر، بالا برود، دفع ضرر و پیشگیری، می‌بایست جدی‌تر گرفته شود. در این راستا در جایی که ظن وقوع خسارت، موجود است فقیهان، اتفاق نظر بر دفع ضرر دارند، اما زمانی که شک و تردید نسبت به وقوع ضرر، وجود داشته باشد میان فقیهان در دفع ضرر، اختلاف نظر وجود دارد (حسینی فیروزآبادی، ۱۴۰۰، ج ۳: ۲۷۸). این نظر فقها، هم‌سو با نظرات حقوقدانان در تفاوت کاربست اصل پیشگیری و اصل احتیاط در مسئولیت مدنی است؛ بدین معنا که بسیاری از حقوقدانان بر ضرورت اتخاذ اقدامات پیشگیرانه در مسئولیت مدنی در زمینه ضررهای سنگین و قریب‌الوقوع تأکید می‌ورزند درحالی که درباره به کارگیری اصل احتیاط در مسئولیت مدنی ابهام و تردید وجود دارد.

۵،۱،۳ قاعده لاضرار

فقها نظرات مختلفی پیرامون قاعده لاضرار و مفهوم این قاعده، مطرح نموده‌اند که به تفصیل در کتب فقهی بیان شده است و در این مقاله مجالی برای شرح همه نظریات فقها درباره این قاعده وجود ندارد. در عین حال یکی از فقهای معاصر درباره مفهوم لاضرار تفسیری ارائه نموده‌اند که در ارتباط

کیفری در مواد ۲ و ۴ این کنوانسیون را پیشگیری از آلودگی‌های زیست محیطی بیان نموده است.

در واقع، اصل پیشگیری بدان درجه از اهمیت قراردادی برخوردار است که در برخی از مقولات، دیوان بین‌المللی دادگستری، تعهد دولت‌ها را در تصویب و اجرای قوانین ملی در راستای این اصل، مورد تأکید قرار داده است (Cancando, 2010: 2).

مطالعات انجام شده در حقوق بین‌الملل، گویای آن است که اصل پیشگیری هم می‌تواند در بهبود اقتصادی مقرون به صرفه باشد و هم از جهت جلوگیری از آسیب‌های زیستی، امری مهم تلقی گردد. به عنوان نمونه بر اساس پژوهشی که در هلند انجام شد، اگر به جای سال ۱۹۹۳ در سال ۱۹۶۵ که فرضیه مزوتلیوما مطرح بود آزیست ممنوع شده بود جان ۳۴ هزار قربانی و ۱۹ میلیارد یورو جهت پاکسازی این مواد محفوظ می‌ماند. البته برخی منتقدان پیشگیری در حقوق بین‌الملل نیز ادعا دارند با وجود مباحث اخلاقی که در فطرت انسان است نیازی به پیشگیری وجود ندارد (Sugarman, 1985: 562).

۵/۲/۱ مسئولیت مدنی پیشگیرانه در رویه قضایی بین‌المللی

برخی آرای دیوان دادگستری بین‌المللی و نیز رویه قضایی کشورهای مختلف گویای پذیرش مسئولیت مدنی پیشگیرانه است که در ذیل به آن‌ها اشاره خواهد شد.

مسئولیت مدنی پیشگیرانه در آرای دیوان دادگستری بین‌المللی

پیشگیری برای اولین بار به صورت ضمنی از اختلاف بین آمریکا و کانادا مطرح شد و به کشور کانادا توصیه گردید که در آینده می‌بایست از انتشار آثار زیان‌بار ناشی از دود به قلمرو واشنگتن پرهیز کند. دیوان دادگستری بین‌المللی اصل پیشگیری را با توجه به غیر قابل جبران بودن زیان وارده به محیط زیست بین‌المللی، اجباری قلمداد کرد (Icz, 1970: 40).

این شیوه، امروزه در برخی از نظام‌های حقوقی، مورد پذیرش قرار گرفته است. در معاهدات و اسناد بین‌المللی از جمله اعلامیه نهایی کنفرانس محیط زیست استکهلم در مورد محیط زیست انسانی در سال ۱۹۷۲ و کنفرانس ریو در سال ۱۹۹۲، مسئولیت دولت‌ها در پیشگیری از ضرر و زیان ناشی از اعمال حقوق یا فعالیت‌های قانونی به عنوان یک اصل بین‌المللی قلمداد شده است. به موجب این اصل، دولت‌ها می‌بایست تضمین نمایند که فعالیت‌های در چارچوب صلاحیت و کنترلشان موجب خسارت به محیط زیست دیگر کشورها نگردد. بدین ترتیب در اغلب جوامع، مسئله مهم قبل از ایجاد خسارت و پرداخت آن، پیشگیری از وقوع خسارت و سپس مقابله با خسارت احتمالی است (Sadeleer, 2002: 61).

حقوق بین‌الملل، اصل پیشگیرانه را بعنوان یک قاعده عرفی، مورد پذیرش قرار داده است ولی پذیرش احتیاط، محل نزاع و تردید می‌باشد و این امر، شاید یکی از تمایزات اصل احتیاط و پیشگیری است (Sands, 2012: 220). برخی از حقوقدانان بر این اعتقاد هستند که بیشتر مسئولیت‌های خاص را می‌توان با استناد عرفی پاسخ گفت (باریکلو، ۱۳۸۷: ۱۱۲). به عنوان مثال، زمانی که هنوز آزمایشات هسته‌ای از سوی سازمان ملل منع نشده بود انگلیس و ایالات متحده، بدون هیچ تعهد و قراردادی خود را مکلف به اتخاذ تدابیر پیشگیرانه یا کاهش ضرر و زیان ناشی از آزمایش‌های هسته‌ای کردند که این امر ناشی از عرفی‌بودن اصل مزبور می‌باشد.

جامعه اروپا، پیشگام در عرصه حقوق پیشگیرانه هستند و پیشگیری بدان درجه از اهمیت قرار دارد که اتحادیه اروپا در برخی مقولات ضمانت اجرای کیفری برای آن در نظر گرفته است (Oriordan, & Comeron, 2013: 146).

به عنوان مثال، کنوانسیون استراسبورگ- که در سال ۱۹۹۸ توسط اتحادیه اروپا تصویب گردیده است- هدف از اعمال تدابیر و ضمانت اجرای

از سرزمین محقق گردد در واقع به نظر می‌رسد از جهاتی می‌توان اصل استفاده غیر زیان بار را با اصول احتیاطی و پیشگیرانه دو روی یک سکه دانست و آن‌ها را مکمل و ملازم هم قلمداد نمود.

در سال ۱۹۷۳ نیوزیلند و استرالیا دعای جداگانه‌ای در دیوان بین‌المللی دادگستری علیه کشور فرانسه، اقامه نمودند و ادعایشان این بود که منع آزمایشات هسته‌ای کشور فرانسه، منوط به آن نیست که حتماً بارش واقعی رادیواکتیو به همراه داشته باشد. در این دعوا، اصل پیشگیری مشاهده می‌گردد؛ چرا که ظن ایجاد خسارت آینده در آن مشهود است.

مسئولیت مدنی پیشگیرانه در رویه قضایی کشورهای مختلف

رویه قضایی و دادگاه‌های آلمان برای اقامه دعای مسئولیت، تحقق خسارت را لازم نمی‌دانند، بلکه وجود خطر جدی در آینده را کافی قلمداد می‌کنند. حتی فراتر از آن، اقامه دعوی پیشگیرانه را منوط به اثبات تقصیر خوانده نمی‌دانند. این رویه در حقوق کشورهای سوئیس، اتریش و ایتالیا نیز پذیرفته شده است. قانون مدنی پرتغال، مجارستان، چک و لهستان نیز مسئولیت پیشگیرانه را به رسمیت شناخته‌اند (ژوردن، ۱۳۹۴: ۴۲).

در سال ۲۰۰۵، شرکت چند ملیتی مونسانتو علیه دستور دولت ایتالیا مبنی بر ممنوعیت فروش ذرت‌های تراریخته تولید این شرکت، شکایت کرد. دادگاه، مقرر نمود دولت ایتالیا در این زمینه به درستی به اصل احتیاط عمل کرده است (Caranta, 2007:225). می‌توان گفت خسارت محصولات تراریخته به دلیل سنگین بودن یا غیر قابل جبران بودن در حوزه پیشگیری قرار می‌گیرد.

در دادگاه‌های انگلیس، آمریکا و کانادا به ویژه در مسائل زیست محیطی و به منظور پیشگیری از زیان آینده، قرار منع پیش‌بینی شده است. شرط صدور این قرار، اثبات خطر قریب‌الوقوع و عدم

در دعوی کارخانه خمیر کاغذ، میان اروگوئه و آرژانتین در سال ۲۰۰۶ اختلافی ایجاد شد، آرژانتین دعوی در دیوان بین‌المللی دادگستری مطرح کرد و ادعا بر این بود که شش تعهد از جمله تعهد به پیشگیری را نقض کرده است. استناد دولت آرژانتین به اصول توسعه پایدار، پیشگیری و احتیاط بود. دیوان در این دعوا، تأیید کرد که ارزیابی پیامدها و آثار زیست محیطی، در فعالیتی که متضمن خطرات قابل توجهی برای محیط زیست است، تبدیل به تعهدی الزام‌آور در حقوق بین‌الملل عمومی شده؛ اگرچه، حقوق بین‌الملل هنوز ماهیت، حوزه و محتوای این قاعده را مشخص نکرده است. دیوان در دعوی مزبور، اصل پیشگیری را به عنوان یک قاعده عرفی حقوق بین‌الملل، قلمداد نموده است که ریشه در اصل "از اموال خود به گونه‌ای استفاده نمایید که به دیگری آسیبی نرساند" دارد (ICJ Reports, 2010: 28).

در دعوی دریاچه لانو، فرانسه پیشنهادی مبنی بر تغییر مسیر آب دریاچه لانو داد تا بتواند بر روی آن فعالیت‌هایی انجام دهد. کشور اسپانیا نگران این مورد بود که به منافع کشورش زیان وارد شود که در دیوان داور، چنین رأی صادر گردید اگر این عمل فرانسه، موجب آلودگی آب و یا احتمال آلودگی گردد، اسپانیا محق باشد ادعای ضایع شدن حقوقش را مطرح کند. در این رأی، اعمال حاکمیت درون یک سرزمین در صورتی که باعث ورود خسارت به سرزمین کشور دیگر گردد غیر مجاز محسوب می‌شود. با مذاقه در این رأی، می‌توان ارتباط تنگاتنگ بین اصول پیشگیرانه و اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین را درک نمود؛ چرا که هدف هر دو ممانعت از ایجاد خسارت به دیگران است.

در رأی دیوان دادگستری در دعوی کانال کرفو آمده است؛ این وظیفه و تکلیف هر دولتی است که اجازه ندهد در قلمرو تحت حاکمیتش، اعمالی که مغایر حقوق دیگر کشورهاست، مورد استفاده قرار گیرد. بر اساس این رأی، کشورها می‌بایست اعمال پیشگیرانه انجام دهند تا اصل استفاده غیر زیان بار

توپ‌ها گردید. استدلال دیوان عالی کشور فرانسه این بود که وقتی تهدیدی به اندازه‌ای برای وقوع خسارت کافی باشد می‌تواند مزاحمت تلقی گردد. در واقع، آنچه بیشتر توجیه کننده مسئولیت است خطر ایراد ضرر در آینده می‌باشد؛ یعنی خطر پرتاب توپ به زمینی که در معرض چنین خطری قرار دارد. مورد دیگر، رأی دادگاه پژوهش اکس آن پروانس فرانسه در سال ۲۰۰۴ بود. عده‌ای خواهان تغییر مکان آنتن تلفن همراه بودند هرچند که هنوز زیان‌آور بودن یا نبودن آن به اثبات نرسیده بود که در این پرونده، متصدی آنتن، مکلف به تغییر مکان آن گردید.

۵/۳ مسئولیت مدنی پیشگیرانه در حقوق ایران

در حقوق ایران، محتوای اصل پیشگیری در قوانین صراحتاً پیش‌بینی نشده است. البته مواد ۷ و ۹ قانون ایمنی زیست محیطی مصوب ۱۳۸۸ و اصل ۵۰ قانون اساسی به طور تلویحی به لزوم رعایت اصل پیشگیرانه پرداخته‌اند. همچنین کنوانسیون بین‌المللی درباره مسئولیت مدنی برای خسارت ناشی از آلودگی نفت سوخت کشتی ۲۰۰۱ در بند ب ماده ۲ از عبارت اقدامات پیشگیرانه به منظور پیشگیری یا تقلیل خسارت ناشی از آلودگی نفتی نام برده است. با عنایت به اینکه ایران به این کنوانسیون ملحق شده و مورد تأیید مجلس شورای اسلامی و شورای نگهبان در تاریخ ۱۳۸۹/۰۲/۲۸ قرار گرفته است باید براساس ماده ۹ قانون مدنی آن را بخشی از قوانین داخلی محسوب نمود و در موارد مشابه به آن استناد کرد. در بند ۷ ماده ۱ این کنوانسیون نیز، به تعریف اقدامات پیشگیرانه اشاره شده است که بیان می‌دارد: اقدامات پیشگیرانه یعنی هر اقدام متعارفی که هر شخص پس از بروز حادثه به منظور جلوگیری یا تقلیل خسارت آلودگی به عمل آورده است. حوزه اقدام پیشگیرانه در این قانون مشخص است ولی می‌توان در زمینه‌های دیگر از آن بهره جست. هرچند که در این ماده جلوگیری از خسارت‌های بیشتر پس از وقوع حادثه،

کارایی شیوه‌های جبران خسارت است (ژوردن، ۱۳۹۴: ۴۳).

موضع حقوق فرانسه در زمینه پذیرش دعوی پیشگیرانه چندان شفاف نبوده و هیچ قانون عامی در ارتباط با پذیرش مسئولیت پیشگیرانه صراحتاً تنظیم نشده است. البته قانون جدید دادرسی مدنی فرانسه در مواد ۸۰۹، ۸۴۹ و ۸۷۳ به صراحت به قاضی دادرسی فوری، صلاحیت کلی به منظور اتخاذ تدابیر حفاظتی یا اقدامات لازم جهت جلوگیری از ضرر قریب‌الوقوع را اعطا نموده است (صفایی و رحیمی، ۱۳۹۷: ۵۲۳). با این وجود، دادگاه‌ها و رویه قضایی آن در زمینه حقوق محیط زیست، بهداشت و ایمنی اشخاص، بر این سمت متمایل است که کارکرد پیش‌دستانه نسبت به زیان بر کارکرد جبران‌گرایی مسئولیت مدنی سنتی برتری یابد؛ چرا که به باور برخی از نویسندگان فرانسوی، جبران در مورد زیان‌های سنگین و برگشت‌ناپذیر، به ویژه زیان‌هایی که دیرپا بوده و ممکن است در بلندمدت به وجود آیند و سلامتی نسل‌های آینده را به خطر اندازد بی‌معنا بوده و عملاً امکان‌پذیر نیست. بنابراین، تحول حقوق فرانسه در این زمینه محسوس بوده و به نظر می‌رسد؛ امکان اقامه دعوی پیشگیرانه و اتخاذ اقدامات حفاظتی و تدابیر پیش‌دستانه برای خسارات جدی در آینده و تهدیدهایی که دامن‌گیر برخی منافع بنیادین افراد یا محیط زیست است پیش‌بینی شده است (ژوردن، ۱۳۹۴: ۴۳).

در رأیی که از دیوان عالی کشور فرانسه صادر شد این موضوع مشخص گردید که گاهی خطری وجود دارد که منجر به خسارت نگردیده ولی می‌شود نسبت به آن حکم پیشگیری صادر نمود. در سال ۲۰۰۴، دیوان‌عالی کشور فرانسه حکمی صادر کرد که در آن فردی که ویلایی در همسایگی زمین گلف داشت و از پرتاب مداوم توپ گلف که به ویلا برخورد می‌کرد، علیه دارنده زمین گلف اقامه دعوی کرد. در این پرونده، دارنده زمین گلف به علت مزاحمت غیرمتعارف همسایگی، محکوم به تغییر مسیر

به نظر می‌رسد در حقوق ایران نیز مشابه حقوق فرانسه، قانون عامی که به صراحت دعوی پیشگیرانه را به رسمیت بشناسد وجود ندارد. هرچند در آیین دادرسی ایران نیز نهادهایی مشابه، نظیر دستور موقت پیش بینی شده است اما صدور آن، نیازمند تحقق کلیه ارکان مسئولیت مدنی از جمله وقوع ضرر می‌باشد. البته برخلاف رویه قضایی فرانسه، گرایش رویه قضایی ایران در حوزه مسئولیت مدنی، غالباً معطوف به گذشته بوده و بحث از ارکان مسئولیت مدنی از جمله وقوع ضرر، دلالت بر عدم تمایل به پذیرش مسئولیت پیشگیرانه دارد. به همین دلیل آرای بسیار محدودی در حوزه پذیرش تدابیر پیشگیرانه وجود دارد که بیشتر جنبه نظارتی داشته و خارج از نظام مسئولیت مدنی و درحوزه حقوق اداری وضع شده است. همچنین همانطور که بیان شد در حقوق انگلستان، آمریکا و کانادا به منظور پیشگیری از وقوع ضرر آینده، نهادی تحت عنوان دستور منع پیش‌بینی شده است که مانند دستور موقت، جنبه تبعی نداشته و خواهان مکلف به طرح دعوی اصلی، ظرف مهلت مقرر نمی‌باشد، بلکه نهاد دستور منع به عنوان دعوی مستقلی در مواردی که زیان‌دیده احتمالی در معرض خطر قریب الوقوع قرار گرفته است به رسمیت شناخته شده است. از این رهگذر عملکرد نظام حقوقی ایران در زمینه پیشبرد مسئولیت مدنی نوین و پذیرش مسئولیت پیشگیرانه در تطبیق با سایر نظام‌های حقوقی چندان مطلوب نبوده و نیازمند بازنگری و اصلاح رویه موجود است.

۶ چالش‌های مسئولیت مدنی پیشگیرانه

پذیرش پیشگیری در مسئولیت مدنی با چالش‌هایی در عرصه عمل، مواجه است که در ذیل به آن اشاره می‌کنیم.

موضوعیت دارد اما نقدی که بر آن می‌توان بیان نمود آن است که ماده مزبور، تعبیر کاملی برای اصل پیشگیری محسوب نمی‌شود و تمام مصادیق اقدامات پیشگیرانه را در بر نمی‌گیرد. شکی نیست که پس از وقوع حادثه، ضرر محقق می‌شود و مسئولیت مدنی کنونی نیز قابلیت پاسخگویی به این موضوع را داراست در حالی که پیشگیری اعم از اقدامات پیش‌دستانه جهت جلوگیری از تحقق خسارت قبل از وقوع حادثه و نیز تلاش جهت تقلیل خسارت پس از وقوع حادثه است.

در رویه قضایی نیز آرای اندکی در حوزه مسئولیت پیشگیرانه در نظام حقوقی ایران صادر شده است. به عنوان مثال دو رأی صادره از هیئت عمومی دیوان عدالت اداری به طور ضمنی بر اتخاذ تدابیر پیشگیرانه و نظارتی در حوزه واردات مواد غذایی و آلودگی هوا تأکید دارد. هیئت عمومی دیوان عدالت اداری در رأی ۱۳۷۱/۵/۶ در ارتباط با ابطال بخشنامه گمرک با لحاظ نمودن اصول پیشگیرانه حقوق نسل‌های آینده را مورد شناسایی قرار داده است. در این مقوله کنترل واردات مواد غذایی از جهت آلوده‌بودن به اشعه از جمله بسترهای مراقبت از نسل کنونی و نسل‌های آینده می‌باشد که در حوزه وظایف نظارتی سازمان انرژی اتمی محسوب می‌گردد (رأی هیئت عمومی دیوان عدالت اداری تاریخ ۱۳۷۱/۵/۶ شماره دادنامه ۶۳ کلاس پرونده ۷۱/۲۱ مربوط به ابطال بخشنامه شماره ۱۴۹۹۷/۷۲۹/۷۳ مورخه ۱۳۶۹/۸/۸ اداره گمرک).

همچنین در ارتباط با ممنوعیت نصب کیت، رأی هیئت عمومی دیوان عدالت اداری مصوب ۱۳۸۰ تأکید می‌کند که مفاد قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا که در راستای تحقق اهداف مذکور در اصل ۵۰ قانون اساسی به تصویب مجلس شورای اسلامی رسیده است تضمین‌کننده ضرورت اتخاذ تدابیر متناسب در ارتباط با ساماندهی سیستم حمل و نقل شهری و الزام کلیه دستگاه‌ها به رعایت آن خواهد بود (هداوند و مشهدی، ۱۳۸۸: ۱۷۰-۱۶۰).

۶٫۱ متغیر بودن اصول پیشگیرانه

بهداشتی جدیدی را می‌طلبید. در ارتباط با اصول پیشگیرانه و نقض‌های علوم نیز باید گفت که عاقل آن است که اندیشه کند پایان را، لذا اعتماد به اصول پیشگیرانه و به کار بستن آن‌ها می‌تواند اقدامی در جهت جبران این نقایص علم بشر باشد. بدین شرح تا نسبت به ایمن بودن مقولات خسارت‌زا یقین حاصل نگردد در جهت جلوگیری از ورود خسارت، می‌بایست محتاطانه عمل شود. در ارتباط با خطراتی که منجر به خسارت بالقوه می‌گردد همواره باید با علم روز با آن‌ها برخورد کرد هرچند که مطمئناً، همچنان کامل نخواهد بود.

پیشرفت‌های بشر در علوم مختلف بر کسی پوشیده نیست ولی نقاط مبهم آن هر روز با مطالعات بیشتر کشف می‌گردد و نقض علم بشر را بیشتر نمایان می‌کند. از این رو، نمی‌توان حتی با آخرین علم روز هم برای موارد غیر قابل جبران با یقین، نسخه پیچید.

۶٫۴ بیمه‌های مسئولیت

تحولات بشر، امروزه در عرصه بیمه مسئولیت مدنی تا آنجایی وسعت پیدا کرده است که اکنون ادعای جایگزینی و کنارزدن مسئولیت را دارند که این امر باعث رواج و گسترش اعمال بی‌احتیاطی و بی‌پروایانه بشر خواهد بود و زمینه برای تحقق‌بخشیدن و احساس نیاز به مسئولیت‌پیشگیرانه بوجود می‌آید. علیرغم نقش مثبتی که بیمه‌های مسئولیت مدنی در جبران خسارت ایجاد می‌کند اثر بازدارندگی را در مسئولیت کم‌رنگ می‌کنند. چرا که در اغلب موارد، بیمه‌گر جبران خسارت را بر عهده دارد و سبب می‌شود که بیمه‌شده، سهل‌انگاری و بی‌احتیاطی کند و رفتارش محتاطانه و آینده‌نگرانه نباشد (بادینی و عباسی، ۱۳۸۱: ۳۸-۳۹). تجربه نشان داده هر جایی که برای استانداردهای ایمن و پیشگیرانه، ضمانت اجرای متناسب برقرار شده است در بهبود اصول پیشگیرانه، موثر بوده است (Lanoie, 1992: 67).

با عنایت به اینکه نوآوری‌های بشر روزبه‌روز در حال رشد است ارتقای اصول و تدابیر پیشگیرانه همزمان با افزایش این تحولات، ضروری به نظر می‌رسد. شاید اشخاصی که مجوز فعالیت را می‌گیرند عرف درنگ اول، این‌گونه در مورد آن‌ها قضاوت کند که چون مجوز فعالیت دارند حداقل در آن بازه زمانی که اجازه فعالیت داده شده است نتوان ایرادی بر فعالیت دارنده مجوز گرفت. با عنایت به اینکه امروزه سرعت انتقال اطلاعات در کسری از ثانیه از نقاط مختلف دنیا روی می‌دهد و این امر باعث گردیده که بشر به تازه‌های علمی جدیدی دست پیدا کند. از این رو، روزرسانی راهکارهای پیشگیرانه هم باید سرعتی مطابق با این انتقال اطلاعات داشته باشد که توازی از این نظر برقرار گردد.

۶٫۲ نفوذ صاحبان قدرت

تصور بر این است که مقررات دولتی همیشه در راستای منافع عموم وضع می‌شود. اما واقعیت همیشه اینگونه نیست. فشار وتبانی عده‌ای که منافع در گرو تولید بدون ضابطه دارند، سبب نفوذ در نوع تصمیم‌گیری نهادهای مسئول شده و باعث گردیده است که مقررات همواره نسبت به آن‌ها آسان‌گیرانه باشد (بادینی و عباسی، ۱۳۸۱: ۴۵).

۶٫۳ نقض علم بشر

تشخیص خطرهای ناشی از علم توسط خود علم مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (املی، ۱۳۸۸: ۱۳۱). در واقع، در صورت رعایت جوانب پیشگیرانه با ارزیابی علمی مجدد، مهر تأییدی بر یافته‌های گذشته خواهد بود. اگر ابهام راجع به ایمنی در ارتباط فناوری وجود داشته باشد بایستی محدود یا منع گردد. خصلت بشر تکامل تدریجی است و علم بشر هرچند افق‌های درخشانی در جهت رفاه عمومی درنور دیده است ولی همیشه نسبت به آینده خود دارای نقایصی بوده و خواهد بود. همانگونه که در بحث بیماری کرونا این امر برای نسل حاضر، ملموس بود که هر روز نحوه برخورد با این بیماری، پروتکل‌های

۶٫۵ نسخه واحد برای درمان دردهای

متفاوت

مقررات پیشگیرانه نیازمند آن است که قواعد انعطاف‌پذیری را نسبت به موارد مختلف داشته باشیم. نسخه واحد را نمی‌توان به موارد مختلف تعمیم داد. اگر اصول پیشگیرانه متناسب، رعایت نگردد و زیان، حادث شود در صورتی می‌توان ناقض اصول پیشگیرانه را به خاطر عدم رعایت پیشگیری بازخواست نمود که خسارت ایجاد ناشی از عدم رعایت این اصول باشد؛ در غیر این صورت، ناقض این مقررات پیشگیرانه، مسئول نخواهد بود. به عنوان نمونه در دعوی گریس علیه اسکات در انگلیس، خواهان، حیوانات خود را به یک کشتی، جهت جابجایی سپرد ولی کشتی، فاقد کانتینر مخصوص، جهت جابجایی بود. در مسیر حمل به دلیل شرایط نامساعد جوی و وقوع طوفان، حیوانات به داخل دریا افتادند. خواهان، مدعی شد اصول ایمنی و پیشگیرانه رعایت نشده است اما دادگاه، دعوی خواهان را رد نمود؛ چرا که این دادگاه معتقد بود وجود کانتینر، تنها برای جلوگیری از شیوع بیماری در بین حیوانات بوده است و مانعی برای جلوگیری از تلف شدن حیوانات به علت طوفان محسوب نمی‌شود (Shapo, 2007: 335).

۶٫۶ دیرپا بودن نتایج زیان‌بار

دیرپا بودن آثار برخی از پسماندها سبب می‌شود ایجاد رابطه سببیت با مشکل مواجه گردد و از طرف دیگر غیر قابل جبران بودن خیلی از خسارت‌ها باعث گردیده که در کنار مسئولیت جبران‌گر و اعاده کننده، نیاز به مسئولیت پیشگیرانه به وجود آید. در بعضی موارد، اثرات فعالیت‌های مخرب و زیان‌آور وقتی نمایانگر می‌شود که مدت طولانی از انجام فعالیت گذشته است و دیگر خبری از عامل ورود خسارت وجود ندارد. همین خصیصه دیرپا بودن برخی از پسماندها، باعث گردیده زیان‌دیده، انگیزه لازم برای مطرح کردن چنین موضوعاتی را نداشته باشد (کاتوزیان و انصاری، ۱۳۸۷: ۲۹۰). چرا که دستیابی به نتیجه مطلوب را برای خود امری محال و

دست‌نیافتنی می‌داند. کشف رابطه سببیت در این‌گونه موارد بسیار دشوار و در برخی مواقع امری کاملاً تخصصی بوده و هر شخصی توان اثبات آن را نخواهد داشت.

۷ راهبردهای اجرای مسئولیت پیشگیرانه

اجرای عملی پیشگیری در مسئولیت مدنی، مستلزم اتخاذ تدابیر و راهبردهایی است که به برخی از این موارد در ذیل اشاره خواهیم نمود.

۷٫۱ تنقیح وظایف سازمان‌های مسئول

مبنایی که می‌تواند مسئولیت پیشگیرانه را بر دولت و ارگان‌های عمومی غیردولتی بار نمود؛ این است که این ارگان‌ها، وظیفه برقراری نظم عمومی در جامعه را دارند. اگر بپذیریم که اصل ۵۰ قانون اساسی، همه افراد، اشخاص و موسسات خصوصی و دولتی را هدف تعهد قرار داده، باید قوانین دادرسی به گونه‌ای اصلاح گردد که همه افراد و اشخاص حقوقی بتوانند در برابر تخریب یا ایجاد آلودگی در محیط زیست بدون اینکه مستقیماً ذینفع باشند، اجازه اقامه دعوا در محاکم داشته باشند و برای اثبات ادعا، سازمان‌های مسئول را به عنوان کارشناس به دادرسی فرا خوانند. از ارگان‌های اثرگذار در مدیریت پسماندها می‌توان به سازمان راهنمایی و رانندگی، وزارت کار، رفاه و تامین اجتماعی، وزارت امور اقتصاد و دارایی، وزارت کشور، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، وزارت صنعت معدن تجارت، اداره استاندارد، وزارت نفت، وزارت نیرو، وزارت جهادکشاورزی و سازمان حفاظت از محیط‌زیست را نام برد. این ارگان‌ها نسبت به اشخاص خصوصی، نقش‌آفرین‌تر هستند. به عنوان نمونه در مواردی، افراد خصوصی یک سری اطلاعات برایشان قابل دسترس نیست یا برای اینکه بتوان در ارتباط با خطر آفرین بودن یا نبودن یک فعالیت در آینده به نتیجه‌ای دست پیدا کنند، بررسی کارشناسی لازم است. اشخاص خصوصی به دلایلی از انجام این‌گونه اقدامات (کارشناسی) سرباز خواهند زد؛ پس دولت،

۸ نتیجه‌گیری

از چند منبنا می‌توان قائل به پذیرش مسئولیت پیشگیرانه شد.

۱. خاستگاه پیشگیری را شاید بتوان در عرف ریشه‌یابی کرد. هرچند در بعد زیست‌محیطی، اصول پیشگیرانه از اهمیت بیشتری برخوردار است ولی تنها، اختصاص به آن ندارد. در کنوانسیون‌ها و قوانین برخی کشورها پیشگیری را به عنوان یک اصل پذیرفته‌اند. از این‌رو به نظر می‌رسد؛ می‌توان با توجه با اصول مسلم حقوقی، همانند برخی کشورها قائل به پذیرش عرفی پیشگیری باشیم.

۲. چنانچه در نظام مسئولیت مدنی، جایگاهی برای اتخاذ تدابیر پیشگیرانه پیش‌بینی نشود جامعیت مسئولیت مدنی زیر سوال خواهد رفت. چرا که عقل نمی‌پذیرد زیان‌های سنگین و یا غیر قابل جبران برای جامعه ایجاد شود و هیچ مبنایی جهت جلوگیری از آن‌ها در قوانین وجود نداشته باشد. از این‌رو، پذیرش مسئولیت پیشگیرانه از نظر خردمندان با توجیه عقلانی و منطقی همراه است.

۳. با عنایت به اینکه اشخاص، وظیفه دارند که دقت و مراقبت لازم را در عدم ایجاد خسارت به دیگران داشته باشند کما اینکه در ارتباط با دولت و نهادهای نظارتی این مهم، محسوس‌تر و ملموس‌تر خواهد بود. از این‌رو، زمانی که این میزان از مراقبت، عملیاتی نمی‌شود می‌توان گفت تقصیر در احتیاط صورت گرفته است و از این نظر نیز می‌توان به پیشگیری متوسل شد.

۴. می‌توان با اتکا به فقه و قواعدی همچون تحذیر، وجوب دفع ضرر محتمل و لاضرار، مسئولیت پیشگیرانه را در مسئولیت مدنی کنونی در نظر گرفت و از آن بهره برد.

با توجه به تازگی مفاهیم پیشگیرانه در ایران به یک سیاست‌گذاری راهبردی در بخش مسئولیت پیشگیرانه نیاز است که لازم است توسط کمیسیون مستقل و متشکل از کارشناسان، نمایندگان مردم و

آسان‌تر می‌تواند مخاطرات ناشی از چنین فعالیت‌هایی را ارزیابی نماید (Shavell, 1984: 108). اگر دولت و ارگان‌های مسئول، دغدغه آینده را داشته باشند و پیشگیری‌های لازم را در جهت عدم ایجاد خسارت انجام دهند، شاهد رویارویی با طوفان سهمگین خسارت‌های سنگین و غیرقابل جبران در آینده نخواهیم بود.

۷،۲ تحلیل هزینه-فایده

پیشگیری، مقدم بر درمان و کم‌هزینه‌تر از آن است و این امر، بعد اقتصادی پیشگیری در مسئولیت مدنی را توجیه می‌کند؛ چرا که اگر در مواردی برای پیشگیری هزینه نشود به مراتب هزینه‌های بیشتری باید نسبت به جبران خسارت آینده پرداخت نمود و چه بسا گاهی حتی جبران و اعاده وضعیت در هزینه‌های هنگفت، امکان‌پذیر نمی‌باشد.

اشخاص به دلیل محدودیت‌های اطلاعاتی در مواجهه با مسئولیت پیشگیرانه، معقول رفتار نمی‌کنند. بدین معنی که ممکن است آگاه نباشند یا احتمال مسئولیت در آینده را کم‌اهمیت بدانند و یا اینکه ممکن است تا قبل از ایجاد زیان، ندانند که عمل آن‌ها خطرناک بوده است. به عنوان نمونه بسیاری از مواد و فرایندها دوران نهفتگی طولانی دارد و از این نظر، توان شناسایی آثار زیان‌بار زود هنگام آن‌ها وجود ندارد و اشخاص به خیال خود، مشغول بهترین و موثرترین فعالیت‌ها هستند در حالی که هزینه‌هایی که در آینده باید پردازند به مراتب بیشتر از تولیدات آن‌ها خواهد بود. از دیگر سو در موضوعات تکنولوژیک، دستیابی به اطلاعات و مدارک لازم برای پیروزی در دعاوی بسیار پرهزینه است در این موارد نیز دعوای مسئولیت، معمولاً مطرح نمی‌گردد (Shavell, 1984: 374). در این راستا، زمانی که تحلیل درستی نسبت به هزینه-فایده صورت بگیرد اشخاص بیشتر جوانب پیشگیری را رعایت خواهند کرد چرا که در آن، صرفه اقتصادی خواهند دید.

از مسئولیت مدنی پیشگیرانه موضوع بسیار مهمی است که می‌بایست در دستور کار قانونگذاری قرار گیرد و ساز و کار دادرسی فوری در حوزه مسئولیت پیشگیرانه به صورت نهادی مستقل پیش‌بینی گردد.

حکومت، تدوین و ارائه شود و ضروری است مراجع قانونگذاری، این‌مهم را مورد توجه قرار داده و قانونی راجع به پیشگیری در حوزه مسئولیت مدنی، خسارات آینده و فعالیت‌های زیانبار را به تصویب برسانند. همچنین تدوین آیین دادرسی دعاوی ناشی

فهرست منابع

- the Light of the Judgments of the Court of Administrative Justice, Legal Deputy and Judicial Development of the Judiciary, Khorsandi Publications. (In Persian)
- Icj. (1970). judgement of case concerning the gabcikovo-nagymaros Project (hungary -oslovakia)
- Icj. (2010).pulp mills on the river Uruguay,ICJ Reports.
- Icj. (1949).Corfu Channel Case (United Kingdom- Albania), ICJ Reports.
- Iraqi,A.Z.(1984).Nahayeh al-Afkar, Ed: M. T.Boroujerdi, Qom, Al-Nashar Al-Islami Institute.(In Arabic).
- Iraqi,A.Z.(2008). Al-Ijtehad Al-Taqlid, Qom: Navid Islam. (In Arabic)
- Izanloo,M.(2019).Comparative Studies Dual Functions Principle of Precaution in Civil Liability, Comparative Law Studies, vol.10.(In Persian)
- Jourdain,P.(2012).Analysis of judicial procedure in civil responsibility, translated by Majid Adib, Mizan.(In Persian)
- Jourdain,P.(2014).principles of civil responsibility, translated by Majid Adib, Mizan.(In Persian)
- Katouzian, N & Ansari, M. (2003). responsibility due to environmental damage, Journal of Faculty of Law and Political Science, University of Tehran. (In Persian)
- Khoi,A. (1996).Mesbah al-Asul, translation: S. M ,Vaez Hosseini, Qom, Davari Publications. (In Arabic)
- Asghari, M. (2011). The condition of non-responsibility in Imami jurisprudence, Fiqh Research Journal, No. 4. (In Persian)
- Badini,H.(2002).Assessment of Civil Liability with Safety Regulations in the Prevention of Dangerous Activities,Legal and Judicial Law,No99.(In Persian)
- Bariklo,A.(2008).Civil liability, second edition, Mizan Publication .(In Persian)
- Boer.R., & Rothwell. (1998). International Environmental law in the asia pacific, London, Kluwer Law international, The HAGUE (NETHERLANDS).
- Cancando, T. (2010). separate opinion of I.C.J summary of the judgement on pulpmills on the river Uruguay.
- Caranta,R. (2007).the Precautionary Principle in Italian Law, precautionary principle and Administrative ,Law Congress, Paqus, Michel, Bruxelles, Bruylant.
- Firouzabadi, S.M. (1979). Inayat al-Osul fi Sharhe Kefayat al-Osul, 4th ed,Qom,Firouzabadi.(In Arabic)
- Hayati.A.(2014). The concept of the principle of precaution and its place in civil responsibility,vol 40, Research Journal of Islamic Law.(In Persian)
- HekmatNia. M. (2009). Civil Responsibility in Imamah Jurisprudence, Qom, Research Institute of Islamic Sciences and Culture. (In Persian)
- Hodavand, M. & Mashhadi, A. (2010). Principles of Administrative Law in

- Sands, P., & Peel, J. (2012). *Principals of International Environmental Law*, Cambridge University Press.
- Shapo, M. (2007). *Tort Law and Regulatory Law in the United States of America*, In: *Tort and Regulatory Law*, by: Willem H., Van Boom-Meinhard, Lukas and Christa Kissling, Springer Wien New York.
- Shavell, S. (1984). *Liability for Harm versus Regulation of Safety*, *The Journal of Legal Studies*, Vol. 13, No. 2.
- Shelton, D., & Kiss, A. (2017). *Judicial Handbook on Environmental Law*, translated by M. Abdollahi, Khorasandi Publications. (In Persian)
- Sistani, S.A. (1993). *The Rule of La Zarar*, Office of the Ayatollah Seyyed Sistani, Qom. (In Arabic)
- Sobhani, J. (1998). *Al-Mahsul fi Usul al-Fiqh*, edited: S. J. Mazandarani, Qom, Al-Imam Al-Sadiq Institute. (In Arabic)
- Sugarman, S.D. (1985). *Doing away with tort law*, *California Law Review*, vol, 73.
- Khorasani, M. K. (1993). *Kefayeh al-Usul*, second edition, Qom, Al-Nashar al-Islami Institute. (In Arabic)
- Lanoie, P. (1992). *Government Intervention in Occupational Safety: Lessons from the American and Canadian Experience*, *Canadian Public Policy*, Vol. 18, No. 1.
- Mohagheq Damad, S.M. (1985). *Rules of Jurisprudence*, vol. 2, Islamic Science Publishing. (In Persian)
- Novagliz, A.Z. (2009). *The principle of precaution as a sign of the mentality and needs of postmodern human beings*, *Bi-Philosophical Journal of Cognition, Journal of Humanities*. (In Persian)
- Oriordan, T., & Comeron, J. (2013). *Interpreting the precautionary principle*, Routledge, London.
- Sadeleer, N. (2002). *Environmental principles from Political Slogans to Legal Rules*, Oxford University Press, New York.
- Safai, S.H. & Rahimi, H. (2018). *Comparative Tort Law*, Shahre Danesh Institute of Law. (In Persian)